

Luterilainen reformaatio ja länsimainen sosiaalipolitiikka

KAARLO ARFFMAN

JOHDANTO

Historiantutkijalle kysymys luterilaisen reformaation vaikutuksesta nykyiseen länsimaiseen sosiaalipolitiikkaan on metodisesti hyvin vaikea. Jo käsitteet luterilainen reformaatio ja länsimainen sosiaalipolitiikka ovat laajuutensa vuoksi ongelmallisia. *Auttamisen vallankumous* -teoksessani¹ olen kuvannut, miten luterilaisuus yritti reformoida auttamista. Mitään länsimaista sosiaalipolitiikkaa taas ei ole olemassa, vaan jokaisella maalla on oma sosiaalipolitiikkansa. Myös Euroopan Unioni on mukautunut tähän tosiasiaan eikä koetakaan luoda koko unionia koskevaa yhtenäistä sosiaalipolitiikkaa.

Sosiaalipolitiikan tutkijat ovat kuitenkin yrittäneet jakaa läntisiä hyvinvointivaltioita erilaisiin ryhmiin niiden toteuttaman sosiaalipolitiikan mukaan. Ryhmittelyn tulos riippuu siitä, mitä puolia sosiaalipolitiikasta painotetaan. Jokaisella tutkijalla on tietysti oikeus tehdä sellainen ryhmittely, joka sopii hänen tarkoituksiinsa. Jotta ylipäänsä voisimme puhua asioista, otan lähtökohdaksi usein käytetyn, mutta hyvin karkean jaon kolmeen hyvinvoinnin malliin.

Katolisen mallin lähtökohdana on ajatus perheestä yhteiskunnan perusyksikkönä. Hyvinvointi luodaan perheissä. Yhteiskuntaa taas on rakennettava niin sanotun subsidiariteetti- eli läheisyysperiaatteen mukaisesti: päätösvalta on pidettävä mahdollisimman lähellä niitä ihmisiä, joita päätökset

koskevat. Jotta tämä olisi mahdollista, yhteiskunnan on tuettava perheitä ja jätettävä niille valtaa ja taloudellisia mahdollisuuksia päättää omasta elämästään sekä valita kullekin perheelle sopivia ratkaisuja. Yhteiskunnan tehtävänä on täydentää perheiden luomaa hyvinvointia järjestämällä sellaisia palveluja (esimerkiksi koulutusta ja sairaanhoitoa), joita ne eivät voi itse järjestää. Käytännössä sosiaaliturva on usein sidottu työpaikkaan. Yrityksillä ja kirkollisilla laitoksilla on merkittävä rooli palvelujen tuottamisessa.

Toinen malli näkyy selvimmin Yhdysvalloissa ja Euroopassa Isossa-Britanniassa. Tämän mallin lähtökohdana on pyrkimys antaa ihmisille mahdollisimman suuri vapaus elää haluamallaan tavalla. Samalla heidän on kannettava myös vastuu omasta elämästään. Sosiaalinen turva nähdään tästä lähtökohdasta käsin. Yhteiskunta tarjoaa vain välttämättömintä turvaa. Kirkoilla ja hyväntekeväisyysjärjestöillä on näkyvä rooli auttajina ja turvan luojina.

Kolmatta mallia voi kutsua pohjoismaiseksi hyvinvoinnin malliksi. Tässä mallissa on lähdetty siitä, että hyvinvointivaltion on pidettävä huolta kansalaisistaan. Se rahoittaa hyvinvointia verovaroin, määrittelee päätöksillään kansalaisten elämän puitteet ja pitää heistä huolta omissa laitoksissaan. Kansalaiset nähdään yksilöinä, jotka elävät yhteiskunnan suuressa sylissä synnytyssairaaloista ja päiväkodeista saattohoitolaitoksiin saakka. Kaikkien

on rahoitettava yhteistä hyvinvointia, mutta kaikki myös hyötывät siitä.

KYSYMYKSI REFORMAATION VAIKUTUKSESTA POHJOISMAISEEN MALLIIN

Reformaation tuloksena pohjoiseen Eurooppaan syntyi yhtenäinen luterilainen alue. Saksassa luterilaisuuden rinnalla ovat kuitenkin vaikuttaneet myös katolisuus ja kalvinilaisuus. Nykyisen Viron ja Latviainkin alueella luterilaisuuden vaikutus on jäänyt paljon rajatummaxi kuin Pohjoismaissa. Siksi vain Pohjoismaita voi pitää selvästi luterilaisena alueena. Tämä on nostanut esiin kysymyksen, voidaanko edellä kuvaamani pohjoismaisen hyvinvoinnin mallin erityispiirteet selittää luterilaisuuden vaikutuksella.

Helsingin yliopiston systemaattisen teologian laitoksella syntyneen Tuomo Mannermaan koulukunnan piirissä on luterilaisuuden katsottu vaikuttaneen merkittävästi pohjoismaisen hyvinvointivaltion syntyyn. Mannermaan koulukuntaan kuuluvien Luther-tutkijoiden mukaan keskiajan kristityt tekivät ”hyviä töitä” itsekkästä syystä (eli pelastukseen), eivät niinkään lähimmäisen avuntarpeen vuoksi. Sen sijaan Lutherin sanoma, jonka mukaan ihminen pelastuu yksin armosta, vapautti kristityt antamaan lähimmäisilleen sellaista apua, jota nämä todella tarvitsivat. Näin auttamisen motiivi muuttui. Lähimmäisten auttamisen ohjeeksi tuli niin sanottu kultainen sääntö (Matt. 7:12: ”Kaikki, minkä tahdotte ihmisten tekevän teille, tehkää te heille.”). Myös julkisen auttamisen lähtökohta muuttui: Lutherin kahden regimentin opin mukaan julkinen auttaminen kuului maallisen esivallan vastuualueeseen. Siksi sen tuli ryhtyä pitämään huolta alamaisten ajallisista tarpeista. Tämä näkyi jo ensimmäisistä luterilaisten kaupunkien raatien säätämistä järjestyksistä.

Tällainen näkemys on sopinut hyvin luterilaiselle kirkolle. Koska pohjoismaisen hyvinvointivaltio nähdään myönteisenä ja puolustettavana asiana, on ymmärrettävää, että kirkko näkee ja esittää mielellään reformaation sen pohjimmaisena aatteellisena

perustana. Tällainen käsityshän alleviivaa luterilaisen kirkon merkitystä Pohjoismaiden kansoille. Luterilaisen kirkon edustajat ovatkin tukeutuneet Mannermaan koulukuntaan ja selittäneet pohjoismaisen mallin olevan Lutherin sanoman soveltamista käytäntöön.

Mielestäni pohjoismaisen hyvinvointivaltion olemusta ei kuitenkaan voi selittää reformaation avulla näin suoraviivaisesti. *Auttamisen vallankumous* -teoksessani olen osoittanut, että edellä kuvattu tulkinta luterilaisesta auttamisen reformista on yksipuolinen ja osaksi virheellinenkin. Jos reformaatioajan luterilaisuutta ei tarkastella pelkästään teoreettisena oppirakennelmana, vaan katsotaan myös, mitä tuona aikana tapahtui, kuva muuttuu toisenlaiseksi.

Tutkimukseni mukaan Luther uskoi aluksi, että hänen uudelleen tulkitsemansa kristinusko synnyttäisi suuren auttamishalun. Siksi köyhyyden aiheuttamat ongelmat, ennen muuta kerjääminen, voitaisiin ratkaista sen avulla. Miettessään auttamisen organisoimista Luther ei lähtenyt liikkeelle kahden regimentin opista. Sen sijaan hän haki tähänkin kysymykseen esikuvaa Raamatusta. Auttamisen malli löytyi Apostolien tekojen kuudennessa luvussa kuvattua Jerusalemin alkuseurakunnasta. Lisäksi auttaminen oli Lutherin aikaan asti ollut kirkon tehtävä. Köyhäinhoito säilyikin kaikkialla luterilaisuuden piirissä seurakuntien tehtävänä. Maallinen esivalta ainoastaan järjesti lopunajan poikkeustilanteessa kirkon toiminnan ja sen mukana myös auttamisen. Käytännössä tälle mallille ei edes ollut vaihtoehtoa. Luterilaiset ruhtinaat ja kaupunkien raadit nimittäin eivät halunneet ottaa auttamista omalle vastuulleen, koska ne pelkäsivät – ja syystäkin – siitä aiheutuvia kustannuksia. Saksan luterilaisten käytännön mukaan kaikki jossakin kaupungissa auttamiseen lahjoitetut varat koottiin seurakunnan rahastoon. Siitä annettiin apua niille seurakuntalaisille, joiden

1 *Auttamisen vallankumous: Luterilaisuuden yritys ratkaista köyhyyden aiheuttamat ongelmat.* Historiallisia tutkimuksia 236 & Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 205. Helsinki 2008.

katsottiin tarvitsevan sitä. Autettavia arvioitiin moraalisiin perusteisiin, heidän aikaisempien elämäntapojensa perusteella, ja täysimittaista apua annettiin vain sen elämäntavallaan ansainneille ihmisille.

Lutherin odotukset eivät kuitenkaan toteutuneet. Ajan mittaan luterilainen julistus ei kyennyt herättämään riittävästi auttamishalua. Lahjoituksia ei kertynyt tarpeeksi. Alkuseurakunnan malli ei toiminutkaan aivan toisenlaisissa oloissa. Jo Lutherin elinaikana monien luterilaisten seurakuntien rahat olivat suurissa vaikeuksissa. Saksassa monien kaupunkien oli pakko sallia jälleen kerjääminen ainakin rajoitetusti. Baltiassa ja Ruotsin valtakunnassa reformaation vaikutus auttamiseen jäi alun perinkin vähäiseksi. Myöhemmin Ruotsin ja Suomen seurakuntiin perustettiin erillisiä köyhäinhoitokassoja, mutta niihin ei yleensä kertynyt paljonkaan varoja. Tällaisissa oloissa kerjäämistä ei voitu kieltää, vaan sitä voitiin korkeintaan yrittää rajoittaa.

Tutkimuksen toista laitaa edustavat ne sosiaalipolitiikan tutkijat, jotka ovat kuvanneet ja selittäneet pohjoismaisen hyvinvointivaltion erityispiirteitä ottamatta vanhempaa historiaa lainkaan huomioon. Tällöin on reformaatiokin tietysti rajautunut tutkijan näköpiiriin ulkopuolelle. Myöskään tällaisella tutkimusotteella ei pystytä vastaamaan kysymykseen, onko reformaatio vaikuttanut pohjoismaiseen hyvinvoinnin malliin. Se ei kuitenkaan ole kovin erikoista. Menneisyyttä on hankala tutkia ilman historiantutkimusta. Käsitykseni mukaan sosiaalipolitiikan tutkimuksen piirissä onkin viime aikoina ymmärretty aikaisemman lähestymistavan riittämättömyys. Siksi hyvinvointivaltion vanhemmat aatteelliset juuret ovat nousseet kiinnostuksen kohteeksi.

REFORMAATION VAIKUTUS POHJOISMAISEEN AJATTELUUN

Miten historiantutkimus sitten voisi vastata kysymykseen reformaation vaikutuksesta pohjoismaisen hyvinvoinnin malliin? Ensinnäkin on todettava, että reformaation ja hyvinvointivaltion välillä on vuosisatojen välimatka. Sinä aikana monet aatevirtaukset, varsinkin valistus, kansallisuusaate

ja sosialismi, ovat vaikuttaneet pohjoismaiseen ajatteluun. Lisäksi tällaiset laajat vaikutussuhteita koskevat kysymykset ovat hyvin vaikeita. Pelkkä yhtäläisyyksien toteaminen ei riitä. Vaikutussuhteita koskevia mielipiteitä on helppo esittää, mutta perusteleminen on hankalaa. Usein ratkaisevaksi jää se, kenen mielipide vaikuttaa uskottavimmalta.

Oman käsitykseni mukaan luterilaisuus on vaikuttanut pohjoismaisen hyvinvointivaltion muotoutumiseen, mutta valtaosin muuten kuin köyhäinhoidon reformillaan. Tällaisina pohjoismaiseen ajatteluun vaikuttaneina luterilaisuuden piirteinä voi nähdä ainakin seuraavat.

Alun perin kristinuskon piirissä oli arvostettu vaatimattomaan elämään tyytymistä. Italian kaupungeissa köyhyys oli kuitenkin 1300-luvulta lähtien ruvettu näkemään pelkästään kielteisenä asiana. Luterilaisuus omaksui tämän näkemyksen ja levitti sen Pohjoismaihin. Luterilaisuuden mukaan köyhyydellä ei ole uskonnollista arvoa. Tämä käsitys on luonut pohjaa myöhemmän hyvinvointivaltion taistelulle köyhyyttä vastaan. Pohjoismaissa ei katolisten sääntökuntien arvostaman vapaaehtoisen köyhyyden kaltaisilla kilpailevilla ihanteilla ole reformaation jälkeen ollut paljonkaan vaikutusta.

Ennen reformaatiota kirkko oli ollut Pohjoismaissakin toinen vallan keskus. Luterilaisuuden myötä kuninkaiden valta kasvoi ja laajeni, koska heistä riippumatonta kirkkoa ei enää ollut. Kuninkaat pystyivät luomaan ankaran verotuksen avulla poikkeuksellisen keskitetyn ja tehokkaan hallinnon. Hallitsijan ja sittemmin valtion vallankäyttö on ulottunut Pohjoismaissa laajalle, ja valtio katsoo itsellään olevan oikeus muovata kansalaisten elämää. Tämä on luonut perustaa pohjoismaiselle ajattelulle, jossa hyväksytään hyvinvointivaltion ylläpitäminen raskaan verotuksen avulla sekä se, että valtio ohjaa kansalaisten elämäntapaa halumaansa suuntaan.

Luterilaisuus hyväksyi vain yhden auttamisen mallin ja pyrki tukahduttamaan kilpailevat mallit maallisen esivallan tuella. Pohjoismaissakin vapaaehtoiset lähiyhdistykset, esimerkiksi erilaiset veljeskunnat, lakkautettiin. Muutoksen seurauksena sellaiset avuntarvitsijat, jotka eivät saaneet apua

lähipiiriltään, jäivät seurakunnan antaman julkisen avun varaan. Tämä luterilaisuuteen pohjautuva perinne on vaikuttanut pohjoismaiseen ajatteluun, jossa apua odotetaan nimenomaan julkiselta vallalta.

Lisäksi luterilainen esivalta pyrki siihen, että kaikki samassa säätyasemassa olevat ihmiset eläisivät samalla tavalla. Vuosisatainen samanlaistamisen perinne on vaikuttanut siihen, että hyvinvointivaltiossakin pyritään kaikki asiat (esimerkiksi lastenhoito, koulutus tai vanhuksista huolehtiminen) järjestämään yhden mallin mukaisesti. Yhteiskunnallinen harmonia ei Pohjoismaissa tarkoita eri yhteiskuntaluokkien välistä harmoniaa vaan sitä, että kaikkien kansalaisten tulee elää samalla tavalla. Keskustelua – ja joskus suoranaista kiistaa – käydään vain siitä, mikä tämä oikea, ”puhdasoppinen” malli missäkin asiassa on. Luterilainen esivalta pyrki yhdenmukaisuuteen kirkon avulla ja saamalla ihmiset valvomaan toisiaan. Hyvinvointivaltio jatkaa tätä perinnettä lähinnä taloudellisin pakottein: veroja on kaikkien maksettava, mutta etuja saavat vain ne, jotka suostuvat elämään ”puhdasoppisesti”.

Luterilaisuuden vaikutus näkyy siis muutamissa vakiintuneissa ajattelutavoissa, joiden perustalle pohjoismaalaiset ovat rakentaneet hyvinvointivaltioitaan. Siksi pohjoismaisiin hyvinvointivaltioihin on luotu muista hyvinvoinnin malleista poikkeavia perusrakenteita. Sen sijaan pohjoismaisten hyvinvointivaltioiden yksityiskohtia luterilainen perinne ei pysty selittämään. Tämä ei ole yllättävää, koska luterilaisuus teologisena oppina on kirkossakin peittynyt 1600-luvun lopulta lähtien vähitellen uudempien virtausten alle.

LUTERILAISEN REFORMAATION VAIKUTUS POHJOISMAIDEN ULKOPUOLELLA

Lopuksi on syytä palata vielä alkuun. Tuntuu ehkä yllättävältä kysyä, onko luterilaisen reformaation köyhäinhuoltoreformilla ja Manner-Euroopan kato-
listien maiden hyvinvoinnin mallilla yhtäläisyyksiä. Tai onko luterilainen reformaatio vaikuttanut yhdysvaltalaiseen hyvinvoinnin malliin?

Jos luterilaista ajattelua verrataan nykyisiin hyvinvoinnin malleihin, sen lähtökohta muistuttaa katolisen kirkon sosiaalista opetusta. Katolisen kirkon nykyisen sosiaalisen opetuksen mukaisesti myös luterilainen reformaatio näki perheen (tai huonekunnan, kuten 1500-luvulla sanottiin) elämän perusyksikkönä, joka pitää huolta jäsenistään ja luo sillä tavalla hyvinvointia. Seurakuntien tehtävänä oli vain täydentää huonekuntien antamaa apua esimerkiksi pitämällä yllä kouluja ja sairaaloita sekä auttamalla köyhiä.

On kuitenkin selvää, että katolisen kirkon sosiaalista opetusta ei voi selittää luterilaisella reformaatiolla. Sen sijaan niillä molemmilla on vanha keskiajalta periytynyt yhteinen pohja. Itämeren eteläpuolella tämä vanha ajattelutapa on säilynyt paljon voimakkaampana kuin Pohjoismaissa. Siksi esimerkiksi Saksassa luterilaiset ja katoliset ovat olleet tähän saakka varsin yksimielisiä hyvinvointivaltion perusrakenteista, esimerkiksi perheiden merkityksestä hyvinvoinnin luojina.

Sen sijaan amerikkalaiseen hyvinvoinnin malliin luterilainen reformaatio on välillisesti vaikuttanut. Jean Calvin omaksui Lutherin näkemyksen, jonka mukaan auttaminen oli paikallisseurakuntien tehtävä. Calvin radikalisoi kuitenkin teologiansa puitteissa tämänkin näkemyksen. Hänen mielestään evankelisilla seurakunnilla oli oikeus toimia tarvittaessa maallisista vallanpitäjistä täysin riippumattomina. Tämän mukaisesti 1500- ja 1600-luvun kalvinilaiset pakolaisseurakunnat järjestivät itse oman auttamistoimintansa ja pitivät huolta jäsenistään. Kalvinilaisten pakolaisten ja siirtolaisten mukana tämä ajattelutapa siirtyi myös Pohjois-Amerikkaan. Auttamisen rahoittamisen osalta reformaatioajan luterilaisuus ja yhdysvaltalainen hyvinvoinnin malli muistuttavatkin paljon toisiaan. Molempien mukaan ihmisten tulee huolehtia turvastaan ensisijaisesti itse ja he saavat tarvittaessa apua vapaaehtoisten lahjoitusten varassa toimivilta tahoilta (reformaattoreiden mukaan seurakunnilta, Yhdysvalloissa niiden lisäksi myös hyväntekeväisyysjärjestöiltä). Erona on se, että Yhdysvalloissa myös maallinen valta antaa apua.